УДК 339.166:677+687(477.64)«17»
DOI https://doi.org/10.32782/2663-5984.2026/2.8

***Костилєва С. О.***
https://orcid.org/0000-0002-0909-7887
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

# РИНОК ТКАНИН І ШВЕЙНОЇ ФУРНІТУРИ НА НОВІЙ ЗАПОРОЗЬКІЙ СІЧІ

*В статті реконструйовано окремі механізми функціонування ринку тканин і швейної фурнітури на Новій Запорозькій Січі. Зроблено висновок, що він був самостійним і важливим сегментом внутрішнього січового ринку, який забезпечував потреби населення у матеріалах для пошиття, ремонту й оздоблення одягу, а також сприяв функціонуванню місцевого ремісничого виробництва. Його розвиток ґрунтувався на розгалуженій системі міжрегіональних торговельних зв'язків, що поєднували Запорожжя з Гетьманщиною, російськими губерніями, Кримським ханством та Османською імперією. Різні напрямки постачання були взаємодоповнювальними: з Гетьманщини та центральних районів Російської імперії переважно надходили тканини повсякденного використання, тоді як Кримське ханство й Османська імперія були важливими постачальниками дорогих матерій, декоративних тканин і швейної фурнітури. Водночас наявна джерельна база не дає підстав говорити про жорстку спеціалізацію окремих торговельних напрямів або кількісно визначити внесок кожного з них у загальну структуру товарообігу. Ринок тканин і швейної фурнітури мав багаторівневу структуру, яка охоплювала міжрегіональне постачання, внутрішнє переміщення товарів, гуртову й роздрібну торгівлю, діяльність постійних крамниць і участь різних категорій торговців – від запорозьких козаків до професійних купців. Обіг текстильних товарів відбувався в межах достатньо розвинених економічних відносин, для яких були характерні кредитні операції, використання найманих прикажчиків, функціонування постійних торговельних закладів та застосування правових механізмів захисту майнових інтересів. Джерела засвідчують широкий асортимент текстильної продукції, що перебувала в обігу на території Запорозької Січі. Поряд із полотном, хрящем, китайкою, строкаткою, крашениною та різними видами сукна важливу складову товарного ринку становили нитки, галуни, тасьма, шовкові шнури, позументи та інші вироби швейної фурнітури. Їх регулярна присутність у різних групах джерел дає підстави розглядати швейну фурнітуру не як допоміжний додаток до тканин, а як окрему категорію товарів із власною сферою використання та системою товарного обігу.*

***Ключові слова:*** *ранньомодерна доба, XVIII ст., козацтво, текстиль, швейна фурнітура, зовнішній ринок, внутрішній ринок, товар, матеріальна культура, повсякдення, економіка, костюм, торговельна практика, правові умови.*

**Постановка проблеми.** Дослідження економіки Запорозької Січі традиційно зосереджувалися на питаннях зовнішньої торгівлі, господарської діяльності запорожців, митної політики та загальних характеристик товарообігу. Водночас внутрішній ринок окремих категорій товарів і досі залишається недостатньо вивченим. Одним із таких сегментів був ринок тканин і швейної фурнітури, що забезпечував не лише повсякденні потреби населення Запорожжя, а й функціонування місцевого ремісничого виробництва, передусім пошиття та ремонту одягу [6, с. 304; 12]. Особливого значення ця проблематика набуває з огляду на те, що тканини та швейна фурнітура були універсальним матеріалом для індивідуального пошиття, ремонту одягу, виготовлення військового спорядження, оздоблення костюма та задоволення інших побутових потреб. Дослідження цього сегмента ринку дає змогу глибше зрозуміти структуру внутрішнього ринку Запорозької Січі, характер міжрегіональних торговельних зв'язків, співвідношення місцевого виробництва й імпорту, а також особливості забезпечення матеріальної культури населення Запорожжя.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблематика тканин і текстильних матеріалів

© Костилєва С. О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

упродовж тривалого часу розглядалася переважно в контексті історії українського костюма, матеріальної культури та декоративно-ужиткового мистецтва. Основну увагу дослідники приділяли походженню тканин, особливостям їх використання у традиційному вбранні, технологіям виготовлення, художньому оздобленню та етнокультурним впливам. Значно менше уваги приділено економічним аспектам їхнього функціонування, зокрема товарному обігу, каналам постачання, організації торгівлі, масштабам імпорту та місцю тканин і швейної фурнітури у структурі внутрішнього ринку.

Подібна ситуація характерна і для досліджень економічної історії Запорозької Січі. У працях В. Голобуцького, М. Кириченка, Д. Яворницького, І. Шульги, В. Полторака та Г. Швидько докладно висвітлено торговельні зв'язки Запорожжя з Гетьманщиною, Росією, Кримським ханством та Османською імперією, проаналізовано напрями експорту й імпорту, особливості митної політики та функціонування січових ринків. Водночас тканини, нитки, галуни, позументи, шнури, тасьма та інші вироби швейної фурнітури розглядалися переважно як складові загального асортименту товарів, без спеціального аналізу їхнього місця у структурі внутрішнього ринку та ролі у забезпеченні господарського життя Запорозької Січі [6; 7; 8; 11; 13; 14]. Отже, попри вагомий доробок у галузі економічної історії Запорозької Січі та історії українського костюма, ринок тканин і швейної фурнітури як самостійний сегмент внутрішнього ринку досі не став предметом спеціального комплексного дослідження.

**Постановка завдання.** Метою статті є реконструкція окремих механізмів функціонування ринку тканин і швейної фурнітури на Новій Запорозькій Січі.

**Виклад основного матеріалу.** Джерела дають підстави простежити основні напрями надходження текстильної продукції та окреслити їхню спеціалізацію. Водночас наявна джерельна база дає змогу не говорити про повну спеціалізацію окремих торговельних напрямів, а лише простежити їхню взаємодоповнюваність у забезпеченні текстильного асортименту Запорозької Січі.

Провідне місце серед джерел, що характеризують постачання Запорожжя текстильними товарами, посідають документи 1755 р., які опублікувала Г. Швидько. Як зазначає дослідниця, матеріали Російського державного воєнно-історичного архіву відображають офіційно визначені потреби Запорозької Січі у товарах, необхідних для її повсякденного функціонування. До цього комплексу входять копії документів січової канцелярії, надіслані до Київської губернської канцелярії, серед яких особливе значення мають лист кошового отамана Григорія Федорова від 9 травня 1755 р. та «Реєстр товарів, поданий з Коша Запорозького», датований 12 березня того ж року [12, с. 9]. Обидва документи містять майже тотожний перелік товарів, необхідних для щорічного забезпечення Запорозької Січі [1; 2]. Водночас сам характер реєстрів свідчить насамперед про адміністративно сформульовані потреби Запорожжя й не може безпосередньо ототожнюватися з фактичними обсягами товарообігу.

Показовою є завершальна частина реєстру, де окремим пунктом передбачалося безмитне постачання полотна з Києво-Межигірського монастиря для духовного чину Запорозької Січі. Ця згадка дозволяє дає змогу, що поряд із загальними торговельними каналами існували й спеціальні механізми забезпечення окремих категорій населення текстильними матеріалами, врегульовані адміністративними рішеннями [2]. Поодинокість такого свідчення не дає змоги оцінити масштаби подібної практики, однак воно розширює уявлення про різноманітність форм постачання текстильних товарів.

Поряд із реєстрами 1755 р., які віддзеркалюють офіційно визначені потреби Запорозької Січі, важливим джерелом для реконструкції товарообігу є матеріали внутрішніх митниць. На відміну від програмних документів Коша, вони фіксують фактичне переміщення товарів через митний кордон і дають змогу простежити асортимент текстильної продукції, склад окремих товарних партій, коло постачальників та основні напрями її надходження. Разом із тим митна документація висвітлює лише ту частину торговельних операцій, що підлягала офіційному обліку, тому її дані потребують зіставлення з іншими групами джерел.

Перші документально зафіксовані поставки текстильних товарів простежуються вже 1763 р. (Наприклад, 8 квітня через Кременчуцьку митницю до Запорозької Січі пропустили запорозького канторжея Костянтина Манцелу, 11 березня 1764 р. – козака Кущівського куреня Леонтія Павлова. Протягом того ж року через митницю проходили й інші великі партії тканин, які перевозили як запорозькі козаки, так і купці Лівобережної України [6, с. 302–303]. Наведені матеріали демонструють регулярну фіксацію значних партій текстильної продукції в офіційній документації середини 1760-х рр. і дають підстави говорити

про функціонування сталих торговельних маршрутів між Запорожжям та сусідніми регіонами, хоча самі по собі вони не дають можливості повністю реконструювати масштаби всього товарообігу, а характеризують насамперед документально зафіксовану частину товарообігу, а не його повний масштаб.

Одним із найбільш інформативних комплексів джерел для реконструкції текстильного товарообігу є митні книги серпня 1769 р. Лише протягом кількох днів через Переволоченську та Кременчуцьку митниці ввезли десятки тисяч аршин тканин та інших товарів, необхідних для виготовлення й оздоблення одягу. Особливо інформативними є товарні партії, які перевезли Сергій Кравець та Іван Таран, які поєднували великі обсяги різних тканин із широким асортиментом швейної фурнітури [6, с. 303–304]. Водночас наявні джерела не дають можливості визначити співвідношення окремих категорій продукції в загальній структурі ринку, проте дозволяють простежити його функціональну різноманітність.

Не менш показовим є склад учасників цієї торгівлі. Матеріали Архіву Коша Нової Запорозької Січі істотно доповнюють інформацію митної документації. Якщо митні книги віддзеркалюють передусім надходження товарів на територію Запорожжя, то документи Коша – особливості їхнього подальшого обігу, організацію торгівлі та окремі механізми правового регулювання господарських відносин. Саме поєднання цих груп джерел дає змогу перейти від реконструкції торговельних маршрутів до аналізу функціонування внутрішнього ринку.

Одним із найінформативніших документальних комплексів у цьому контексті є судова справа ростовського купця Олексія Самаріна. Згідно з її матеріалами, 1767 р. він утримував у Кальміусі крамницю, що спеціалізувалася на торгівлі полотном. Після втечі прикажчика частина товару опинилась у розпорядженні паланкової старшини, що спричинило тривалий конфлікт між купцем, кальміуським полковником Іваном Засухою та писарем Мартином Височенком. Відповідачі стверджували, що придбали полотно у прикажчика, тоді як Самарін вимагав відшкодування через адміністрацію фортеці Св. Димитрія та Малоросійську колегію. Водночас Кіш наполягав на розгляді справи безпосередньо на Запорожжі. Особливу цінність цього комплексу документів становлять відомості про діяльність постійної крамниці, участь базарного отамана у з'ясуванні обставин справи й практику врегулювання торговельних спорів [3, с. 101]. Хоча ця справа стосується конкретного конфлікту, вона дає можливість простежити окремі елементи організації торгівлі тканинами, які рідко висвітлюються в інших видах джерел: що тканинами торгували через постійні торговельні заклади не лише на січовому базарі, а й у паланкових центрах, це передбачало використання найманих прикажчиків і усталені процедури захисту майнових прав. Водночас залучення до розгляду конфлікту як запорозьких, так і адміністративних інституцій Російської імперії демонструє складність правового регулювання міжрегіональної торгівлі. Разом із тим матеріали однієї судової справи не дозволяють поширювати ці спостереження на всю систему організації торгівлі. Сам факт судового спору навколо партії полотна свідчить, що цей товар мав істотне економічне значення для його власника, а також демонструє функціонування правових механізмів захисту торговельної власності.

Не менш показовим є реєстр майна запорозьких козаків, яке захопили ногайці 1752 р. Із документа випливає, що козак Медведівського куреня Федір Русий перевозив із Самари до Кальміуса 500 аршин доброго полотна та китайку вартістю 50 руб., які були втрачені під час нападу [4, с. 491]. На відміну від митних книг, цей документ фіксує не ввезення товарів, а їх переміщення всередині Запорозьких Вольностей, що дає змогу доповнити уявлення про внутрішній обіг текстильної продукції. Документ засвідчує, що полотно та китайка перевозилися як самостійні товарні позиції між окремими районами Запорожжя й становили цінну частину майна, втрату якого було зафіксовано в офіційному документі. Хоча це джерело не дає змоги оцінити масштаби такого товарообігу.

Подібні спостереження випливають і з матеріалів судово-слідчих справ 1760 р. У листі коменданта фортеці Святої Єлизавети Григорія Толстого до кошового отамана Олексія Білицького зафіксовано конфлікт, пов'язаний зі стягненням боргу за продане сукно. Документ свідчить, що тканини були предметом не лише гуртової торгівлі, а й кредитних відносин, коли розрахунок відбувався після передачі товару покупцеві [5, с. 543–544]. Це дає змогу говорити про використання текстильних товарів у різних формах комерційної практики, хоча самі судові матеріали не дають можливості оцінити поширеність таких операцій.

Окремі документи дають змогу простежити й попит на дорогі імпортні тканини. Так, у листі Петра Калнишевського та Івана Глоби до Романа Щербини, Василя Кривошиї та Григорія Павленка від 28 січня 1762 р. міститься прохання допомогти

придбати парчу [10, с. 167]. Це свідчення саме по собі не характеризує масштаби споживання дорогих тканин, однак у поєднанні з іншими джерелами дає змогу припустити наявність стійкого попиту на окремі види престижної текстильної продукції, насамперед серед заможної частини запорозького суспільства.

Поряд із Гетьманщиною важливими напрямами надходження тканин і швейної фурнітури були різні регіони Російської імперії, Кримське ханство та Османська імперія. Наявні джерела не дають підстав говорити про абсолютно чіткий розподіл асортименту між окремими напрямами, однак дають можливість простежити відмінності у товарній номенклатурі, що надходила з різних регіонів.

І. Георгі зазначав підкреслював забезпеченість запорозького ринку різноманітними товарами завдяки їх надходженню з сусідніх земель та діяльності місцевих торговців [6, с. 282–283]. Аналогічну картину доповнює повідомлення перекладача Ф. Семенова від 17 червня 1755 р., де описано маршрут суден із Егейського моря, Варни, Месемврії та Очакова до Запорозької Січі через Дніпро й Підпільну. Серед товарів, що перевозилися цим шляхом, названо зокрема бавовняну тканину й «турецькі матерії» [11, с. 174]. У сукупності ці свідчення узгоджуються з припущенням про відносну сталість чорноморського напряму постачання, який був одним із джерел надходження текстильної продукції до Запорозької Січі.

Повідомлення сучасників узгоджуються і з висновками істориків. За спостереженнями Д. Яворницького, з Кримського ханства та Османської імперії до Запорожжя різноманітні тканини й фурнітура, тоді як головними центрами торгівлі були Перекоп, Кафа й Козлов [14, с. 413–415]. Аналізуючи азово-чорноморську торгівлю доби Нової Січі, В. Полторак також дійшов висновку, що січовий базар виконував функції великого транзитного центру, де свою продукцію реалізовували грецькі, турецькі та вірменські купці, а самі запорожці нерідко приховували від імперських адміністративних установ реальні масштаби цієї торгівлі [11, с. 169]. Таким чином, документальні свідчення та історіографія взаємно доповнюють одне одного.

Загалом чорноморська торгівля забезпечувала надходження до Запорозької Січі широкого асортименту текстильної продукції, значна частина якої належала до дорогих імпортних товарів. Саме поєднання різних груп джерел дає підстави розглядати Кримське ханство та Османську імперію як важливий напрям постачання, хоча ступінь його переважання над іншими торговельними напрямами встановити неможливо.

Важливим чинником функціонування ринку тканин і швейної фурнітури було також державне регулювання торгівлі. Незважаючи на широкі міжрегіональні зв'язки Запорозької Січі, умови ввезення текстильних товарів значною мірою визначалися митною політикою Російської імперії.

Матеріали 1755 р. свідчать, що Кіш прагнув зберегти пільгові умови торгівлі, обґрунтовуючи необхідність безмитного ввезення товарів докладними переліками тканин та інших матеріалів, необхідних для забезпечення населення Запорожжя [12]. Самі ці документи демонструють, що питання митного режиму розглядалося адміністрацією Коша як один із важливих чинників забезпечення населення необхідними товарами.

Однак, як зазначає І. Шульга, неодноразові звернення запорозької адміністрації щодо звільнення експортно-імпортних операцій від мит не були задоволені. Збереження митних зборів, безперечно, впливало на умови здійснення торгівлі, хоча за наявними джерелами складно оцінити його конкретний економічний ефект для окремих категорій товарів [13, с. 89]. Г. Міллер відзначив, що безмитно зокрема за кордон із Січі продавали полотно [9, с. 55].

Водночас матеріали митних книг засвідчують, що в 1760-х рр. до Запорозької Січі надходили значні партії текстильних товарів. Сам факт регулярної фіксації таких поставок дає змогу припустити, що навіть спроби уряду Російської імперії змінити сформовану систему чорноморської торгівлі не дали очікуваного результату. 1759 р. обердиректор Комерц-колегії Шемякін запропонував перенести центр транзитної торгівлі до Черкеська, однак цей проєкт так і не був реалізований. Натомість уже в наступні роки російські поміщики зверталися до запорозької старшини з проханнями придбати кримську вибійку та інші східні тканини [6, с. 283–285; 11, с. 170]. Водночас, як зауважував В. Полторак, частина чорноморської торгівлі, велася поза офіційним контролем, а запорозькі купці нерідко приховували від російської адміністрації реальні масштаби торгівлі з Османською імперією та Кримським ханством [11, с. 169]. Ця обставина додатково вказує на те, що офіційна документація віддзеркалює лише частину торговельних процесів і потребує зіставлення з іншими видами джерел.

Сам факт збереження основних торговельних маршрутів, попри наміри їх адміністративного

переорієнтування, дає змогу говорити про достатню стійкість міжрегіональних економічних зв'язків. Водночас наявні джерела не дають змоги однозначно визначити, наскільки суттєво урядові заходи впливали на реальні масштаби товарообігу, тому радше йдеться про збереження основних напрямів торгівлі, ніж про їхню повну незмінність. Окремі різноманітні напрями міжрегіональної торгівлі виконували взаємодоповнювальні функції у забезпеченні Запорозької Січі текстильними товарами.

Реконструкція каналів постачання дає змогу перейти до аналізу асортименту текстильних товарів, що перебували в обігу на території Запорозької Січі. У документах фіксуються не лише тканини для повсякденного використання, а й дорогі імпортні матерії, декоративні матеріали та широкий асортимент швейної фурнітури. Водночас характер наявної джерельної бази не дає змоги повною мірою реконструювати кількісне співвідношення окремих видів товарів.

Важливе місце серед документів, що характеризують текстильний асортимент Запорозької Січі, посідають реєстри товарів середини XVIII ст. Уже матеріали 1755 р. засвідчують, що серед продукції, яку планували регулярно завозити з Гетьманщини до Запорожжя, значилися 20 тис. аршин полотна, 20 тис. аршин хрящу, 4 тис. штук китайки, 4 тис. аршин сукна різного кольору, а також 2 тис. аршин різних матерій. Окремо згадуються просте сукно з овечої шерсті й мереживо [1; 2]. Уже цей перелік свідчить, що в офіційних потребах Коша відображено не окремі випадкові позиції, а досить широкий набір текстильних матеріалів різного призначення.

Особливу цінність становлять доповнення до цих реєстрів, укладені восени 1755 р. Якщо у весняному документі увага переважно зосереджувалася на тканинах, необхідних для забезпечення повсякденних потреб, то жовтневі відомості демонструють помітне розширення асортименту. До них включено 54 тис. штук китайки, 10 тис. штук різних матерій, 5 пудів шовку та шовкових ниток, 40 тис. штук шовкових шнурків, 10 пудів золотих і срібних шнурів, 50 пудів простих ниток і шнурків, 10 тис. штук крашенини, а також значні обсяги кольорового сукна [2]. Такі зміни свідчать насамперед про деталізацію товарного переліку та віддзеркалюють різні функціональні сегменти текстильного ринку. Водночас різниця між весняним і жовтневим реєстрами навряд чи може розглядатися як безпосередній показник динаміки попиту, бо вона могла бути зумовлена особливостями укладання самих документів.

Матеріали внутрішніх митниць підтверджують, що значна частина асортименту, зафіксованого у реєстрах, відповідала практиці торговельного обігу. У документах регулярно згадуються різні сорти полотна, хрящу, московської строкатки, китайки, крашенини та сукна. Особливо показовою є митна книга від 10 серпня 1769 р., у якій поряд із 50 тис. аршин товстого хрящу зазначено 10 кінців китайки, 2200 аршин крашенини, парчу, штоф [6, с. 302–304]. Відомості митних книг узгоджуються зі свідченнями сучасників. І. Георгі зазначав, що в торгових рядах Запорозької Січі продавалися різні шовкові тканини й сукна [6, с. 282], тобто асортимент охоплював як тканини повсякденного використання, так і дорогі декоративні. Це свідчення важливе насамперед тому, що підтверджує різноманітність текстильного асортименту, зафіксованого в адміністративній документації.

Д. Яворницький, аналізуючи зовнішню торгівлю Запорожжя, зазначав, що з Османської імперії та Кримського ханства імпортувалися надходили строкатка, сукно, сап'ян, бавовна, шовкові матерії – мусулбес, мамса, киндяк, ваба, китайка. Окрім того, з Криму надходили дорогі шовкові тканини, насамперед термалама [14, с. 156–163]. У сукупності ці відомості дають підстави говорити про співіснування на внутрішньому ринку Запорозької Січі різних за походженням, вартістю та призначенням текстильних товарів. Саме різноманітність асортименту, а не можливість його кількісного ранжування, є тим аспектом, який найпереконливіше простежується за наявними джерелами.

Полотно послідовно згадується в реєстрах товарів, митній документації та судових матеріалах, що дає змогу простежити різні аспекти його обігу на території Запорозької Січі. Водночас наявні джерела віддзеркалюють різні сторони функціонування ринку – потреби в постачанні, фактичне переміщення товарів або майнові правовідносини, – тому не дають змоги безпосередньо визначити питому вагу полотна серед усіх текстильних товарів. Проте саме його систематична присутність у документах різного походження свідчить про важливу роль цієї тканини у функціонуванні внутрішнього ринку.

Уже в офіційних реєстрах 1755 р. полотно посідає чільне місце серед товарів, необхідних для забезпечення Запорожжя. Згідно з поданими Кошем відомостями, з території так

званої Малоросії (Гетьманщини) до Січі планували щороку завозити 20 тис. аршин полотна на сорочки [1; 2]. Сам характер цього запису свідчить, що полотно належало до тих видів продукції, потреба в яких чітко усвідомлювала адміністрація Коша.

Матеріали внутрішніх митниць демонструють, що полотно регулярно надходило до Запорозької Січі через торговельні канали. У 1763–1769 рр. через Кременчуцьку митницю перевезли значні партії вузького білого полотна, виготовленого в російських губерніях. Так, 8 квітня 1763 р. Костянтин Манцела перевозив полотно, закуплене на території Гетьманщини (у документі – «Малоросії»), 11 березня 1764 р. Леонтій Павлов доставив до Січі 10 тис. аршин білого полотна, виготовленого в російських губерніях, 25 травня того ж року лубенський купець Дмитро Москов ввіз іще 2 тис. аршин, а в серпні 1769 р. Сергій Кравець перевозив 4500 аршин тонкого білого полотна [6, с. 302–303]. Ці відомості дають змогу говорити не лише про окремі випадки ввезення, а про сталість поставок, хоча їхня повнота та регулярність, безумовно, залежали від характеру документування митних операцій.

Не менш показовими є документи Архіву Коша Нової Запорозької Січі, у яких полотно регулярно фігурує у справах про торговельні суперечки, майнові втрати та пограбування, як уже згадувані справи Олексія Самаріна та Федора Русого [3, с. 101; 4, с. 491]. Таким чином, полотно постає у джерелах не лише як предмет торгівлі, а й як об'єкт майнових відносин. Саме така багатопланова репрезентація в різних групах джерел є найпереконливішим свідченням його важливого місця у структурі текстильного товарообігу, тоді як визначення реальної частки полотна серед інших тканин виходить за межі можливостей наявної джерельної бази.

Не менш послідовно у документах представлений і хрящ. Уже реєстри 1755 р. засвідчують, що обсяги його запланованого постачання були такі самі, як і полотна, – по 20 тис. аршин щорічно [1; 2]. Уже сама поява цих двох тканин у реєстрі з однаковими кількісними показниками свідчить про їхню важливість у системі забезпечення Запорожжя, хоча не дає підстав автоматично ототожнювати заплановані обсяги із фактичними масштабами споживання.

Митні матеріали доповнюють цю картину відомостями про великі партії хрящу, що перевозилися до Запорозької Січі. Так, у серпні 1769 р. один купець перевіз через Переволоченську митницю 50 тис. аршин товстого хрящу, а ще через два дні козак Іван Таран доставив близько 40 тис. аршин цієї тканини [6, с. 303–304]. Тож хрящ міг транспортуватися дуже значними партіями, однак самі по собі такі відомості віддзеркалюють окремі зафіксовані епізоди торговельної діяльності й не дають змоги реконструювати загальні масштаби його обігу. Водночас хрящ як один із текстильних товарів стабільно фігурував у торговельному асортименті Запорозької Січі. У поєднанні з полотном він репрезентує ту частину ринку, яка була пов'язана з забезпеченням повсякденних потреб.

Поряд із полотном і хрящем джерела регулярно фіксують іншу групу текстильних товарів, до якої належать китайка, строкатка, крашенина та різні сорти сукна. Ця група демонструє ширшу варіативність текстильного асортименту як за походженням, так і за сферою використання. Саме регулярна присутність цих тканин у реєстрах, митних книгах та окремих судових документах дає змогу простежити функціональну диференціацію текстильного ринку Запорозької Січі.

Особливе місце серед цієї групи посідає китайка. Уже в реєстрі товарів, поданому Кошем до Київської губернської канцелярії 12 березня 1755 р., передбачалося щорічне ввезення до Запорозької Січі 4000 штучок китайки на каптани. У жовтневих доповненнях до реєстру обсяги цієї позиції були суттєво збільшені й становили вже 54 тис. штук [2]. Сам факт такого перегляду свідчить про важливість китайки серед текстильних товарів, які враховувалися під час планування постачання. Водночас різниця між окремими редакціями реєстру не може автоматично розглядатися як кількісний показник зміни попиту, бо вона могла бути пов'язана зі зміною принципів обліку або деталізації потреб.

Матеріали внутрішніх митниць підтверджують, що китайка була складовою реального товарообігу. 11 березня 1764 р. козак Кущівського куреня Леонтій Павлов перевозив через Кременчуцьку митницю 20 тюків китайки різних кольорів, а 10 серпня 1769 р. через Переволоченську митницю було ввезено ще 10 кінців блакитної китайки разом із великими партіями інших текстильних товарів [6, с. 302–303]. Це дає змогу говорити про її стабільну присутність у торговельних потоках, хоча характер митної документації не дає можливості визначити масштаби її обігу порівняно з іншими видами тканин.

Додатковий аспект функціонування китайки розкривають документи Архіву Коша Нової Запорозької Січі. Так, у реєстрі майна козака

Медведівського куреня Федора Русого, якого вбили ногайці 1752 р., серед утраченого майна поряд із полотном окремо зазначено китайку вартістю 50 руб. [4, с. 491]. Подібні матеріали важливі не стільки для кількісної характеристики торгівлі, скільки для розуміння того, що китайка була цінним майном, яке перевозилося разом з іншими товарами й мало самостійну економічну вартість.

Регулярно в митних книгах представлена також строкатка. Так, 1764 р. Леонтій Павлов перевозив 2 тис. аршин московської строкатки, а в серпні 1769 р. до Запорожжя було ввезено ще 1500 аршин московської та 132 аршини двійчастої строкатка [6, с. 302–304]. Для цього виду тканини показовими є не лише обсяги окремих поставок, а й сама поява в документах різних її різновидів, що вказує на певну внутрішню диференціацію товарного асортименту.

Подібну динаміку джерела демонструють і щодо крашенини. Якщо у весняному реєстрі 1755 р. вона ще не належала до основних товарних позицій, то в жовтневих доповненнях уже згадується спочатку 1000, а згодом 10 тис. штук крашенини. Надалі митні книги фіксують її фактичне ввезення: 10 серпня 1769 р. – 2200 аршин різнокольорової крашенини, а через два дні Іван Таран перевозив ще 1450 аршин цієї тканини [2; 6, с. 303–304]. Сукупність цих відомостей свідчить, що крашенина входила до числа товарів, які стабільно були присутні як у плануванні постачання, так і в практиці торгівлі.

Не менш різноманітно джерела висвітлюють обіг сукна. Реєстри 1755 р. передбачали щорічне ввезення 4000 аршин сукна різного кольору, тоді як у жовтневих доповненнях окремо згадуються просте й кольорове сукно [2]. Митні книги підтверджують надходження різних його видів – суздальського серм'яжного, простого, «лавочного», кольорового, а також окремих відрізів сукна іноземного походження. Судові документи, своєю чергою, демонструють використання сукна як предмета комерційних операцій. Так, у справі Андрія Правосудненка предметом стягнення став борг за 36 ліктів синього сукна, проданого з відстроченням платежу. Інший документ повідомляє, що у 1760 р. козак Джереліївського куреня Петро Купка вирушив до Кальміуса з двома валками сукон на продаж загальною вартістю 233 руб. [5, с. 543; 7, с. 504–505]. Таким чином, різні комплекси джерел віддзеркалюють не лише асортимент сукна, а й різні форми його економічного функціонування – від планування поставок і транспортування до кредитних відносин та спеціалізованої торгівлі.

Отже, джерела послідовно фіксують як тканини повсякденного призначення, так і матеріали для пошиття верхнього одягу, дорогі імпортні матерії та широкий спектр допоміжних текстильних виробів. Найбільш переконливо вони висвітлюють регулярність присутності окремих товарів у торговельному обігу, різноманітність їхнього походження й функціонального призначення, а також різні економічні практики, у яких ці товари використовувалися. Водночас наявна джерельна база не дає достатніх підстав для однозначного ранжування тканин за масштабами поширення чи питомою вагою в структурі ринку, натомість дозволяє простежити його високу товарну диференціацію та складність організації.

Поряд із тканинами важливу складову внутрішнього ринку Запорозької Січі становила швейна фурнітура. Найповніше уявлення про асортимент швейної фурнітури дають реєстри 1755 р. Якщо в березневому переліку основну увагу приділено тканинам, то жовтневі доповнення демонструють істотне розширення товарного асортименту. Серед виробів, необхідних для забезпечення Січі, окремо зазначено 5 пудів шовку та шовкових ниток, 40 тис. штук шовкових шнурків, 10 пудів золотих і срібних шнурів, 50 пудів простих ниток і шнурків, а також значні обсяги шовкових і простих ниток [2]. Сам характер цих записів заслуговує на окрему увагу. Якщо тканини обліковували переважно в аршинах або штуках, то нитки, шнури й галуни – у пудах, мотках або окремих виробах. Це свідчить, що їх розглядали не як допоміжний додаток до тканин, а як самостійний товар із власною системою обліку та реалізації.

Реальне функціонування цього сегмента ринку підтверджують митні книги другої половини XVIII ст. Найповніший перелік містить запис Переволоченської митниці від 10 серпня 1769 р. У складі однієї товарної партії було ввезено 400 мотків ниток різного кольору, дюжину широкої тасьми, 30 аршин нитяної тасьми, 7 пучків вузької тасьми, пуд галуна, 2000 шовкових шнурів різного кольору, золоту сітку вагою 40 золотників, а також 1000 аршин простих нитяних шнурків [6, с. 303]. Особливо показово, що більшість перелічених виробів не могла використовуватися самостійно. Галуни, шовкові шнури, позументи, золота сітка та декоративна тасьма призначалися насамперед для оздоблення одягу, головних уборів, поясів, спорядження та інших предметів матеріальної культури. Натомість прості нитки, шнурки й тасьма були необхідні для повсякденного пошиття та ремонту одягу. Отже, сам склад товарних партій засвідчує

одночасне існування двох пов'язаних сегментів ринку – виробів повсякденного призначення та декоративної фурнітури.

Цей висновок підтверджують і повідомлення сучасників. І. Георгі, характеризуючи торгові ряди Січі, поряд із шовковими тканинами, полотном і сукном окремо згадував золоті та срібні позументи, які продавалися серед інших товарів першої необхідності [6, с. 282]. Д. Яворницький, аналізуючи імпорт із Османської імперії, поряд із китайкою, шовковими тканинами та бавовною називає галуни і шнурки серед звичайних предметів ввезення до Запорозької Січі [14, с. 414]. Отже, декоративна фурнітура була звичайною складовою товарного асортименту запорозького ринку, а не випадковим предметом розкішного імпорту. Саме ця категорія товарів найвиразніше демонструє, що текстильний ринок Запорожжя був значно складнішим, ніж проста сукупність тканин, і охоплював увесь комплекс матеріалів, необхідних для виготовлення, оздоблення та експлуатації одягу.

**Висновки.** Ринок тканин і швейної фурнітури був самостійним і важливим сегментом внутрішнього ринку Запорозької Січі XVIII ст., був самостійним і важливим сегментом внутрішнього січового ринку, який забезпечував потреби населення у матеріалах для пошиття, ремонту й оздоблення одягу, а також сприяв функціонуванню місцевого ремісничого виробництва. Його розвиток ґрунтувався на розгалуженій системі міжрегіональних торговельних зв'язків, що поєднували Запорожжя з Гетьманщиною, російськими губерніями, Кримським ханством та Османською імперією. Різні напрямки постачання були взаємодоповнювальними: з Гетьманщини та центральних районів Російської імперії переважно надходили тканини повсякденного використання, тоді як Кримське ханство й Османська імперія були важливими постачальниками дорогих матерій, декоративних тканин і швейної фурнітури. Водночас наявна джерельна база не дає підстав говорити про жорстку спеціалізацію окремих торговельних напрямів або кількісно визначити внесок кожного з них у загальну структуру товарообігу. Ринок тканин і швейної фурнітури мав багаторівневу структуру, яка охоплювала міжрегіональне постачання, внутрішнє переміщення товарів, гуртову й роздрібну торгівлю, діяльність постійних крамниць і участь різних категорій торговців – від запорозьких козаків до професійних купців. Обіг текстильних товарів відбувався в межах достатньо розвинених економічних відносин, для яких були характерні кредитні операції, використання найманих прикажчиків, функціонування постійних торговельних закладів та застосування правових механізмів захисту майнових інтересів. Джерела засвідчують широкий асортимент текстильної продукції, що перебувала в обігу на території Запорозької Січі. Поряд із полотном, хрящем, китайкою, строкаткою, крашениною та різними видами сукна важливу складову товарного ринку становили нитки, галуни, тасьма, шовкові шнури, позументи та інші вироби швейної фурнітури. Їх регулярна присутність у різних групах джерел дає підстави розглядати швейну фурнітуру не як допоміжний додаток до тканин, а як окрему категорію товарів із власною сферою використання та системою товарного обігу.

Перспективним напрямом є комплексна реконструкція інших сегментів непродовольчого ринку Запорозької Січі, що дасть змогу більш повно відтворити структуру її внутрішнього ринку, особливості функціонування торговельних мереж та місце Запорожжя у міжрегіональному економічному просторі Східної Європи XVIII ст.

**Список літератури:**

1. № 1 1755 р., травня 9. – Лист запорозького кошового отамана Григорія Федорова в Київську губернську канцелярію. URL: https://surl.li/wqpwfr

2. № 5 1755 р., березня 12. – Реєстр товарів, поданий з Коша Запорозького в Київську губернську канцелярію. URL: https://surl.li/wqpwfr

3. 208. 1767 р. – «Діло купца кріпости святаго Димитрія Ростовского Олексія Самарина якобы о последовавшихъ ему отъ [...] калмиуского полковника Ивана Засухи зъ старшиною [...] побоя, не дачею за взятій в лавки холст [...] и в протчемъ обидахъ. [...] зъ 9 д. – 24 арк. *Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775*. Т. 1. Київ, 1998. С. 101

4. № 376 [Н. р. 1752 р., листопада 9. – Реестр страчених ногайцями запорозьких козаків і захопленого у них майна в 1750–1752 роках. *Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775*. Т. 2. Київ, 2000. С. 490–493.

5. № 385 1760 р., серпня 24. – Лист коменданта фортеці Святої Єлизавети Григорія Толстого до кошового отамана Олексія Білицького про обвинувачення жителем слободи Пушкарівка Новослобідського полку Андрієм Правосудненком отамана Конелівського куреня Остапа Чорного і козаків у побитті та пограбуванні козака Незамаївського куреня Андрія Семеренка при стягненні з нього боргу. № 2320. *Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775*. Т. 3. Київ, 2003.

6. Голобуцький В. О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734–1775. Київ, 1961.
7. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. Київ, 1994. 539 с.
8. Кириченко М. Соціально-політичний устрій Запоріжжя. (XVIII сторіччя). Харків ; Дніпропетровськ : Пролетар, 1931. 172 с.
9. Миллер Г. Ф. Исторические сочинения о Малороссии и малороссиянах Г. Ф. Миллера. Москва, 1846.
10. Перелік документів Коша Нової Запорозької Січі, що зберігаються в архіві Санкт-Петербурзького філіалу Інституту російської історії РАН у збірці А. О. Скальковського, ф. 200, оп. 2. *Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775*. Т. 1. Київ, 1998. С. 162–187.
11. Полторак В. М. Азово-чорноморська торгівля як чинник взаємин Війська Запорозького та Війська Донського доби Нової Січі (1734–1775 роки). *Записки історичного факультету*. Вип. 20. 2009. С. 167–182. DOI https://doi.org/10.18524/2312-6825.2009.20.65449
12. Швидько Г. Документи РДВІА про торгівельні відносини між Запорозькою Січчю та Гетьманщиною у другій половині XVIII ст. *Південна Україна XVIII–XIX ст.: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України*. 1999. Вип. 4. С. 9–15. URL: https://surl.li/wqpwfr
13. Шульга І. Г. Запорозька Січ у складі українського внутрішнього ринку. *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку*. Київ, 1991. С. 87–91.
14. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. Т. 1. Львів : Світ, 1990. URL: https://surl.li/kfvdxl

**Kostyleva S. O. THE MARKET FOR FABRICS AND SEWING ACCESSORIES IN THE NEW ZAPORIZHIAN SICH**

*The article reconstructs selected mechanisms underlying the functioning of the market for fabrics and sewing accessories in the eighteenth-century Zaporizhian Sich. It concludes that the market for fabrics and sewing accessories constituted an independent and significant segment of the internal market of the Zaporizhian Sich, meeting the population's demand for materials used in the making, repair and embellishment of clothing, while also supporting local craft production. Its development was underpinned by an extensive network of interregional trade links connecting the Zaporizhian Sich with the Hetmanate, the provinces of the Russian Empire, the Crimean Khanate and the Ottoman Empire. These supply routes complemented one another: the Hetmanate and the central provinces of the Russian Empire primarily supplied fabrics for everyday use, whereas the Crimean Khanate and the Ottoman Empire were major suppliers of luxury textiles, decorative fabrics and sewing accessories. At the same time, the available source base does not provide sufficient grounds to argue for a strict specialisation of particular trade routes or to quantify the contribution of each to the overall structure of commodity circulation. The market for fabrics and sewing accessories displayed a multi-layered structure encompassing interregional supply, the internal movement of goods, wholesale and retail trade, the operation of permanent shops, and the participation of various categories of traders, ranging from Zaporizhian Cossacks to professional merchants. The circulation of textile goods took place within a relatively well-developed system of economic relations characterised by credit transactions, the employment of hired commercial agents, the operation of permanent trading establishments, and the use of legal mechanisms to safeguard property rights. The sources attest to the wide range of textile products circulating within the territory of the Zaporizhian Sich. Alongside linen, khriashch, kytaika, pestriad, krashenyna, and various types of broadcloth, the market also included thread, galloons, braid, silk cords, passementerie and other forms of sewing accessories. Their regular appearance across different categories of sources justifies treating sewing accessories not merely as an ancillary complement to fabrics, but as a distinct category of commodities with its own sphere of use and system of commercial circulation.*

***Keywords:*** *early modern period, 18th century, Cossacks, textiles, sewing notions, foreign market, domestic market, commodities, material culture, everyday life, economy, costume, trade practices, legal framework.*

Дата першого надходження статті до видання: 08.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.10.2026